

Változások a Szovjetunióban?

KIBICZ* GYULA

Az új szovjet pártvezetés anatómiája

Az alábbi cikket a budapesti Hírmondó 1986 augusztus–szeptemberi számából vettük át.

Az új szovjet legfelső vezetés politikai elemzésekor abból a feltételezésből indulunk ki, hogy ez a vezetés távolról sem olyan egységes, mint amilyen egységet az alsó- és középszintű személyi változásoknak a kongresszust megelőző áradata mutatni látszik (vagy valószínűbben: mutatni szándékozik). Korábban a Brezsnyev-vezetés hosszú időszakon keresztül különös gondot fordított arra, hogy az egyre gyéresebb személyi változásokból semmiféle módon ne lehessen következtetni a vezetés politikai megoszlására, a benne előforduló politikai irányzatokra. Ez válasz lehetett arra, hogy a Hruscsov-időszakban és a Brezsnyev-vezetés első éveiben ilyen jellegű következtetésekre volt bizonyos lehetőség. Abból, hogy a Brezsnyev-korszak második felében, a hetvenes évek közepétől kezdve — a vezetés egyre nagyobb mértékű előregedésével szinte egyenes arányban — ritkultak a személyi változások (a Brezsnyev életében lezajlott utolsó, XXVI. kongresszuson a már aggastyán korú PB-ben* egyetlen személyi változás sem történt), indirekt módon arra következtetünk, hogy a vezetési változásoknak ez a teljes befagyasztása nagymértékű politikai ellentéteket leplezett. A „múmiák-kamarája” látszólagos kripta-egysége mögött valószínűleg *markáns politikai frakcióképződés rejtőzött*. A frakciók tagozódására vonatkozóan nincs

* PB: Politikai Bizottság, a Szovjet Kommunista Párt legfelső vezető testülete.

egyéb indikátorunk, mint hogy visszanyúljunk az utolsó, még valamennyire látható korszakhoz, a Hruscsov-időszakhoz és – átlátva ennek az eljárásnak kétséges és bizonytalan voltát – az akkori frakciótagozódásból induljunk ki, feltételezve, hogy a mostani annak folytatása. A hetvenes években rendkívül megmerevedett szovjet társadalom még mindig ugyanazokkal a problémákkal küzd, mint a hatvanas éveké. Nem képtelenség tehát abból kiindulni, hogy a frakcióképződés ma még mindig az egykori problémák nyomán, az akkori erővonalakat követően alakul ki.

Hruscsov bukásának idejére a bukást meghatározó körülményekre vonatkozóan a következő frakciómegoszlást feltételezzük: Hruscsov a „gulyáskommunista” frakció vezetőjének tekinthető, aki – anélkül, hogy a rendszer alapvető szerkezetét érinteni akarta volna – az életszínvonal emelésének lehetőségeit kereste. Vele szemben állott az akkori nyugati zurnalisztikában „acélzabálónak” elkeresztelt csoportosulás, amely fontosabbnak tartotta a rendszer kialakult struktúrájának konzerválását, vagyis a nehézipar és az erre épülő hadiipar prioritását. Hruscsov egykori táborá ismertebb, a vele szemben állók feltételezhető vezéralakja az akkortájt meghalt, korábbi leningrádi oblasztyitkár, Kozlov volt, második embere a hadfelszerelés akkori legfőbb irányítója, a későbbi hadügyminiszter, Usztyinov. Még egy csoportosulás létezett: Szuszlov táborá. Az ideológiai tisztaság hírhedt védelmezőjéről szokás azt feltételezni, hogy ő volt a „sztálinizmus” eszmei hagyományőrzője s mint ilyen elsősorban ő volt a hruscsovi „revizionizmus” első számú ellensége. Feltételezésünk szerint Hruscsov fő ellenfele az „acélzabáló” tábor volt, Szuszlov csupán szövetségesként csatlakozott hozzájuk. Az „acélzabáló” tábor – úgy tűnik – sajátosan összefonódott a leningrádi oblaszty pártvezetésével. Ennek történeti oka lehet, hogy Kirov irányításával a leningrádi oblaszty vezetése körül csoportosult Sztálin egykori ellenzéke. Ennek felszámolása után szokássá vált, hogy ezt a megbízhatatlan oblasztyot a pártvezetés mindenkori legintranzigensebb tagja vette kezébe: előbb Zsdanov, majd őt követően Kozlov. A gyér személyi változásokból úgy tűnik, hogy a leningrádi pártvezetés és a nehézipari-hadiipari komplexus összefonódása azóta is tart.

Hruscsov megbuktatói között ott voltak még Koszigin vezetésével a Malenkov-féle órevizionizmus maradványai is. Egykori

vezérük összefogott Molotovval Hruscsov ellen – ők csatlakoztak a Hruscsovot eltávolítók táborához. Hruscsov bukásakor Brezsnyev a hruscsovista „gulyáskommunista” irányzatnak azt a szárnyát vezette, mely 1964 őszén átállt a győztes új vezetéshez; ennek jutalma volt a kontinuitást is jelképező Brezsnyev főtitkársága. A Brezsnyev-időszak első éveiben még folytatódott a Hruscsov alatti harc a „gulyáskommunisták” és az „acélzabálók” között, amely az „acélzabálók” teljes győzelmével végződött. A hatvanas évek végén a még dúló frakcióharc során felvetődött, hogy melyik fél vegye kezébe a legfontosabb hatalmi szerv, a KGB ellenőrzését. Kompromisszumos megoldásként átadták a KGB vezetését a közöttek, gyengébb frakció, a Szuszlov-irányzat tagjának: Andropovnak. A harmadik, gyengébb frakció olyasvalaminek tekinthető, mint valaha a két római triumvirátus történetében a harmadik, a gyenge triumvir, akinek szerepe az volt, hogy a „kollektív vezetés” rendszerében a mérleg nyelvének szerepét betöltse, s a döntési patthelyzetek kialakulását megakadályozza. Rómában ezek a gyenge triumvirek (Crassus, Lepidus) nem jutottak döntő szerephez. Ezzel szemben a fejlett szocializmus játékrendje nyerő lapokat is osztott a harmadik triumvireknek: már Hruscsov is harmadik triumvirként került fel az erős triumvirekkel, Berijával és Malenkovval szemben. A KGB átengedésével megszerzett hatalmi pozíció később a Brezsnyev-korszak gyenge triumvirét is győzelemhez segítette. A hetvenes évek második felére a gyenge triumvir az állambiztonsági szerv élén már olyan mértékben megerősödött, hogy a két korábbi erős triumvir összefogásra kényszerült vele szemben. Ők a korábban győztes „acélzabáló” álláspontot képviselték. A rendszerben nélkülözhetetlen „gulyáskommunista” álláspont képviselő nélkül maradt. A hatalmi harcok logikájából (is?) adódóan a hetvenes évek végére a már teljesen egybeolvadt Usztyinov–Brezsnyev „acélzabáló” irányzattal szemben a Szuszlov-csoport „örökölte” a „gulyáskommunista” álláspont árván maradt mandátumát. A hetvenes évek során egymás után távolították el a korábbi hruscsovista vezetés – feltehetőleg „gulyáskommunista” beállítottságú – tagjait: Mikojant, Seleszt, ukrán első titkárt, Voronovot az OSZSZK* miniszterelnökét, Podgornij

* OSZSZK: Orosz Szocialista Szovjet Köztársaság.

államelnököt. A hetvenes évek közepétől hivatalba került Brezsnyev-kádereket: Csernyenkot, Scserbicijt, Tyihonovot, Grisint már az acélzabálók közé sorolhatjuk.

Bresznyev halálakor Usztyinov, majd az ő halálát követően Romanov lett az acélzabálók feje. Az utóbbi személye mutatja a leningrádi oblasztyvezetés és az „acélzabálás” ügyének tartós összefonódását. Kozlovot ő követte a leningrádi helyi vezetés élén (ez alatt Usztyinov hadügyminiszter volt), a hadfelszerelési titkár — a szovjet vezetés mindenkori harmadik embere, az ottani adminisztratív titkár — pedig a szintén eme csoporthoz tartozó — Kirilenko volt. Halála után Romanov őt követte ebben a pozícióban. Velük szemben a gulyáskommunista vonalat az éppen akkor meghalt Szuszlov hívei képviselték. A Szuszlov ideológiai titkári posztját rövid időre öröklő — eredetileg a Szuszlovhoz közelálló Kuusinnen kádereként indult — Andropov lett a főtitkár; a közvetlenül Szuszlov kádereként felkerült Gorbacsov pedig átvette a felsőszintű szervezőtitkári posztot, amely a második ember helyzetét jelenti. (Gorbacsov a sztavropoli oblaszty* apparátusából kerül a központi pártvezetésbe. 1955-ben jut a sztavropoli oblaszty mozgalmi apparátusába: 1970–1978 között a sztavropoli oblaszty első titkára. 1978-ban felkerül a birodalmi pártvezetésbe mezőgazdasági titkárnak, 1979-ben PB-póttag, 1980-ban PB-tag. A sztavropoli oblaszty Szuszlov saját dominiumának számított. Mielőtt a központi pártvezetésbe jutott volna, 1939–1944 között itt volt első titkár. A szovjet pártvezetés felső szintjére jellemző feudális szokáshoz tartva magát: az induló oblasztyot Szuszlov megőrizte afféle káderrezervoárnak, ahonnan maga számára káder-vazallusokat emelt ki a felső vezetésbe. Szuszlov egyik káder-vazallusa Gorbacsov volt.)

A két egymással szembenálló csoport között hiányzott a mérleg nyelve, a harmadik triumvir. Ezt a politikai funkciót a vezetési patthelyzetek elkerülése végett mesterségesen létre kellett hozni. Feltehetően a két erős csoport megegyezése alapján ebbe a helyzetbe emelték Gromikót, aki ily módon saját személyében frakcióvá magasztosult.

* Oblaszty: regionális közigazgatási egység a Szovjetunió egy-egy nagyobb köztársaságán belül.

A hetvenes évek túlfeszített fegyverkezési politikája végkifej-
lethez juttatta az „acélzabálást”: úgy felfalták az acélt, hogy már
nem jutott sem vasútra, sem a mezőgazdasági betakarítást végző
teherautókra, általában civil célokra. Az acélból mind rakéták:
S 18–19–20–21... stb. lettek. Ezért ettől kezdve ezt a frakciót
röviden *S-frakciónak* fogjuk nevezni. E frakció célja – ahogy ezt
a hetvenes évek fejleményei mutatták – olyan mértékű katonai
fölény megszerzése, amely a fejlett országokat teljesen kiszolgál-
tatja a szovjet nyomásnak. Abban a tekintetben is, hogy fejlett
technikájukat, fogyasztási cikkeiket kénytelenek legyenek átadni
a hidegháborús győztesnek. Amikor a hetvenes évek végére a
szovjet ipar gépparkja teljesen elhasználódott és elkerülhetetlenné
vált az átfogó gépipari rekonstrukció, az S-ek elkerülhetőnek tar-
tották ennek a hosszadalmas, nehéz és költséges kampánynak a
végrehajtását, hiszen a küszöbön álló hidegháborúban aratott
végső győzelemig már kihúzza az első öt éves terv gép-aggastyán-
jainak elfekvő készlete is. De a végső győzelem – szokása sze-
rint – váratott magára: a Nyugat nem sietett térdenállva könyö-
rögni, hogy a béke zálogaként fogadják el tőle ingyen a modern
technikát; még Japán sem árasztotta el hipermodern elektroni-
kával a szovjet piacot afeletti örömeiben, hogy nem kapja vissza
a Kurili-szigeteket. Sőt a Nyugat még a szovjet műszaki fejlesztés
fő forrását, a szovjet ipari kémkedést is kezdte rosszabb szem-
mel nézni, mint korábban.

Ebben a helyzetben átértékelődött a korábbi gulyáskommu-
nista frakció szerepe. Nyugati vélekedések szerint ennek az volt
az oka, hogy a Szuszlov-vonal ellenőrzése alá került KGB volt
az egyetlen szerv, amely pontos és valós információkkal rendel-
kezett az ország állapotáról. A szovjet társadalom és fogyasztói
piac állapota nyilván befolyásolta ennek a frakciónak álláspont-
ját, mégis szerintünk elsősorban azért utasították el az S-frakció
álláspontját, mert a hidegháborús győzelmet nem tekintették
ebben az évezredben megvalósíthatónak. Ebből viszont az követ-
kezett, hogy a gépipari rekonstrukció nem halasztható tovább.
Bár ők is tudták, hogy a teljesen merev vezetési és üzemszervezési
rendszer ilyen átfogó méretű átszervezése csak katasztrófaszerű
incidensekkel kísért összefolyamatban valósulhat meg. (Akár az
első öt éves terv, vagy a kollektivizálás – szóval afféle nagy ugrás-
ként. Ez megmagyarázza a gorbacsovi programnak „az iparo-

sítás hőskorára”, a társadalom mobilizációjára vonatkozó felhívásait).

A Gorbacsov-frakció már nem a klasszikus hrucsovista gulyáskommunista vonalat követi, noha onnan származtathatjuk. A legfőbb különbség: míg a hrucsovi gulyáskommunizmus az életszínvonal emelését a fegyverkezési kiadások terhére kívánta megvalósítani, a hadikiadások csökkentését mint az életszínvonal-emelés extenzív tartalékát tárva föl, az Andropov–Gorbacsov-frakció nem vonja kétségbe a fegyverkezés prioritását, sőt abból indul ki, hogy a gépipari rekonstrukció révén egyidejűleg tartható szinten a fegyverkezés és az életszínvonal. Ezért indokolt ezt a frakciót immár *rekonstruktőrnek* nevezni.

Andropov főtitkársága azt mutatta, hogy a rekonstruktőr álláspont fölénybe került, de az a körülmény, hogy a Legfelső Tanács elnöki posztját csak hónapokkal főtitkári kinevezése után tudta megkapni, elárulta, hogy az S-frakció távolról sem volt még megvert sereg. A Brezsnyev halála utáni vezetési helyzetben három csúcsvezetési protokollszint szerepelt. A formális szint rangsora: Andropov főtitkár, Tyihonov miniszterelnök (brezsnyevista eredetű S), Usztyinov (autochton S), Gromiko (újkeletű frakció minőségében). Ebben a rangsorban összekeveredett a formális pozíció és az öreg tekintélyek helyzete. A második volt a trónöröklési szint. A felső szintű ideológiai titkári poszt Szuszlov halálával trónörökös ranggá változott. Andropov ebben a minőségben lett a főtitkári tisztség várományosa. Ez a helyzet az ő halála után is megmaradt. Csernyenko lett a felső szintű ideológiai titkár, s mint ilyen, főtitkár-várományos. Ő lett egyúttal az S-frakció feje is – a főtitkár és a trónörökös a két szembenálló csoporthoz tartozott. A harmadik szint a tényleges vezetési mag szintje. A főtitkár utáni második legfontosabb valóságos hatalmi pozíció a csúc szintű szervezőtitkár. Ő a felső nomenklátúra-szint káderese és ő – nem pedig az ideológiai titkári posztban tündöklő trónörökös – a főtitkár operatív helyettese. Ezt a tisztséget mindig a főtitkár irányzatához tartozó személy, általában a főtitkár bizalmasa tölti be. Andropov mellett a csúc szintű szervezőtitkár Gorbacsov lett. A harmadik tényleges hatalmi pozíció a hadfelszerelési titkár. Ez az S-ek hitbizománya. Betöltője ekkor Romanov, az S-ek tényleges feje volt. A Brezsnyev halála után közvetlenül bekövetkezett első személyi válto-

el- zások: Alijev PB-tag és a miniszterelnök első helyettese lett,
és- Rizskov pedig KB-titkár. A KGB-funkcionáriusból lett azer-
A bajdzsáni első titkár, Alijev nyilvánvalóan a korábbi KGB-elnök
et- Andropov kádere volt. Ezt mutatja az is, hogy kinevezése reflek-
eg- torfényben állt, nagy publicitást kapott. A miniszterelnök első
al- helyettesévé történt kinevezése azt sejtette, hogy ő lett kisse-
iv- melve az aggastyán Tyihonov utódjául miniszterelnöknek. Rizs-
ól- kov kinevezése viszont semmi publicitást nem kapott. Ő az
tó- 1982-ben (halála előtt még leváltott) Kirilenko utódként, az
a- 1983 nyarán titkári pozícióba került Romanov előtt, néhány
hónapra ideiglenesen a hadfelszerelési titkár posztját töltötte be.
Tehát S volt.

ál- Andropov halála után az S-ek még egy utolsó rohamra indul-
ső- tak. Eredményesen. Csernyenko megkapta a főtitkári pozíciót.
ín- Ekkor az Andropov alatti három vezetési szint megváltozott.
lt- Megszűnt a formális szint. A formális szinten ugyanis csak az
en- azonos csoporthoz tartozó Csernyenko, Tyihonov és Usztyinov
nt- jelenhetett volna meg, a rekonstruktöröket senki nem képvisel-
s- te. Ez nem tükrözte volna a valóságos vezetési helyzetet.
ij- Ezért Gromikó frakció volta eliminálódott. A trónörökös szinten
e- ideológiai titkárként Gorbacsov, immár az ellentábor tényleges
o- feje jelent meg. Az akkori tényleges vezetési szint nehezen lát-
ri- ható át. Lehet, hogy Romanov átvette a csúcpszintű szervező-
o- titkárságot, de nincs nyoma, hogy új, más hadfelszerelési titkár
a- került volna helyébe. Nem világos, hogy betöltetlen volt-e a
a- csúcpszintű szervezőtitkár posztja (vagy esetleg a hadfelszerelési
s- titkáré?) vagy Romanov átmenetileg mindkettőt betöltötte.

a- Fölvetődik a kérdés, hogy Andropov halála után miért nem
y- tudta a rekonstruktör frakció továbbra is kezében tartani a ha-
b- talmat? Feltehetően azért nem, mert ehhez nem volt még elég
ő- erős – gondoljunk csak bele: az S-frakcióhoz tartozott ebben a
t- pillanatban Csernyenko, mint ideológiai titkár és trónörökös, élt
t- még Usztyinov, Romanov KB-titkár volt, és a kormány élén
e- Tyihonov állt. A rekonstruktör frakció kezében ekkor csak
a- Gorbacsov és Alijev vezetési pozíciója volt. Ezért messzebbre
s- tekintő politikai szándékokkal elfogadták a nyilvánvaló hulla-
1. jelölt Csernyenko főtitkárságát, s ennek ellenszolgáltatásaként
s- megkapták Gorbacsov trónöröklését. Ebben az átmeneti helyzet-
b- ben a harmadik triumvir szerepe leértékelődött, amit az jelzett,

hogy Csernyenko rövid időn belül megkapta az államelnöki tisztséget is.

Csernyenko halálakor a már megállapodott trónöröklési rend értelmében Grobacsov lett a főtitkár (noha számottevő jelek vannak arra, hogy a Csernyenko-csoport megkísérelte Grisint ellenjelöltként felléptetni). Csernyenko halálával az S-frakció elvesztette fejét, időközben meghalt erős embere is, Usztyinov és Tyihonov is az utolsókat rúgta. Az S-frakció vezetője ekkor egyértelműen Romanov lett. Újra napirendre került, hogy Grobacsov mint főtitkár megkapja-e a Legfelső Tanács elnökségét? Mivel nem kapta meg, a talonból újra előhúzták – a patthelyzetek logikája szerint – az Andropov időszak gyenge triumvirját, Gromikót. Ő lett a Legfelső Tanács elnöke. A harmadik triumvir felértékelését mutatta az is, hogy Grobacsov trónralépésekor a koronázó nádor szerepét Gromiko töltötte be: mint a KB jelölő bizottságának elnöke ő javasolta Grobacsovot főtitkárnak. Ez eltért az előző két főtitkárváltás gyakorlatától. Andropovot Csernyenkó javasolta főtitkárnak, őt pedig Grobacsov – vagyis mindkét esetben az ellentétes frakció vezetője, a második triumvir. Mindezt a szovjet vezetés elleplezni igyekszik. A ködösítést szolgálta Sevardnadze külügyminiszteri kinevezése. Az a körülmény, hogy a külügyminisztériumot a grúz első titkár vette át, akinek idegen nyelvtudása feltehetően az orosz, a figyelem előterébe helyezte a külügyminiszter-váltást. Az, hogy a külügyminiszter pozíciójába egy arra teljesen alkalmatlan, oda semmiképpen nem illő személy került, úgy hatott, mint a bűvész varázspálcája, amely arra szolgál, hogy elterelje a figyelmet arról, hogy mit csinál másik kezével. Ha a külügyminiszteri posztot a külügyi apparátus egyik tagja kapta volna vagy olyan káder, aki ettől nem állt távol (mondjuk Arbatov), akkor mindenki pontosan felmérhette volna a valódi helyzetet: Grobacsov nem kapta meg a Legfelső Tanács elnökségét, amelyet két elődje megkapott. A varázspálca kanyarintásai azt sugallták, hogy Gromikót felfelé buktatták azért, hogy a Grobacsov-frakció nyusziya a cylinderből előugorva elragadhassa Gromiko külügyi apparátusát és átjuttassa a külügyeket a főtitkárnak. A fejleményeket nézve az eddigiek alapján nem lehetetlen, hogy Gromiko harmadik triumvir tisztségét a külügy ellenőrzésének feladása révén kapta vissza.

A XXVII. kongresszus után az előző évekhez képest új helyzet

állott elő. Egyrészt megszűnt a formális szint: az öreg tekintélyek, akiknek létezése és szerepe ezt a szintet életre hívta, már nem éltek, illetve kimaradtak a vezetésből. Másrészt az új vezetési struktúrában megszűnt a trónöröklési szint. A csúcsszintű ideológiai titkár tiszte nincs betöltve. Feltehetően változatlanul ez a poszt a trónörökös hely, de nincs trónörökös. Marad tehát a tényleges vezetési szint. A legfelső vezetési mag: a főtitkár: Gorbacsov (rekonstruktor); csúcsszintű szervezőtitkár, a rendszer második embere: Ligacsov (rekonstruktor). Ligacsov 1983-ban került fel a tomszki oblaszty első titkári posztjáról KB-titkárnak, Andropov alatt, 1985 áprilisában lett PB-tag és került jelenlegi pozíciójába), a hadfelszerelési titkár: Zajkov (S) lépésről lépésre követte Romanovot. 1976–1983 június: leningrádi városi tanácselnök az oblasztytitkár Romanov mögött; 1983 június–1985 június: leningrádi oblaszty titkár – ekkor Romanov hadfelszerelési titkár; 1985 június: Romanov bukása után utóda a hadfelszerelési titkár tisztében; 1986 februárjában PB-tag lesz, elnyeri jelenlegi pozícióját, s így lesz a rendszer harmadik embere. Ezzel a felsorolással kimerítettük a PB-tag KB-titkárok névsorát. Ők a legfelső vezetési mag. Hozzájuk tartoz(hat)na még egy (időnként két) ilyen poszt: üres a felső szintű agitprop és ideológiai titkár: a párt főideológus-tiszt és üres a felső szintű nemzetközi titkár posztja is. Zsdanov óta, és Szuszlovval folytatva ezt a két tiszteet hosszú időn át egy személy töltötte be. (Ha e tisztség betöltésére a jövőben sor kerül, az egyértelmű jele lesz annak, hogy a frakciók a Gorbacsov utáni helyzetre készülve trónörökösöt állítanak.)

A tényleges vezetési szint második vonala: a nem titkár PB-tagok: Alijev (rekonstruktor – az S-frakcióhoz tartozó Rizskov miniszterelnök mellett, annak első helyetteseként a rekonstruktor-frakció párhuzamos miniszterelnöke); Csebikov (rekonstruktor – 1967-ben, Andropov KGB-elnöki kinevezésekor lett dnyepropetrovszki oblaszty első titkárból a KGB kádere), Andropov trónralépte után közvetlenül, 1982 decemberében lett a KGB elnöke; Gromiko (harmadik triumvir frakció); Kunajev (S; kazah főtitkár, a Brezsnyev-vezetés maradványa);* Rizskov (S-frakció); Scserbickij (S-frakció; ukrán főtitkár. Az óhruscsovista, gulyáskommu-

* A cikk írása óta leváltották. – *A szerk.*

nista Seleszt utóda. E tisztségben, azoknak a késő brezsnyevkori aparatszikoknak a tipikus képviselője, akik átálltak az S-ekhez); Sevardnadze (rekonstruktor-frakció; külügyminiszter; előzőleg grúz első titkár, korábban grúz belügyminiszter; exponált Andropov-káder); Szolomencev (S-frakció; a késői Brezsnyev-időszak arrivistája; az óhruscsovista, gulyáskommunista Voronov utóda az OSZSZK miniszterelnökségében; ilyen minőségében PB-tag lesz, Brezsnyev halála után innen leváltják és felfelé bukik KGB-elnöknek). Vorotnyikov (rekonstruktor-frakció, az OSZSZK miniszterelnöke, 1983 decemberében lett PB-tag).

PB-póttagok: Dolgih (S-frakció; ipari titkár – 1972 óta; 1982-ben, Brezsnyev agóniája utolsó pillanatában lett PB-póttag, ebből a pozícióból most sem lépett előre); Gyemicsev (óhruscsovista, gulyáskommunista; hosszú időn át kulturális miniszter – a hruscsovizmus túlélője, a kongresszus után a Legfelső Tanács első elnökhelyettese lett). Jelcin (rekonstruktor-frakció; moszkvai első titkár, az S-frakcióhoz tartozó Grisint váltotta fel, a birodalmi vezetésbe KB-titkárnak került fel, néhány hónapos titkári rezortja a mezőgazdaság volt); Szljunykov* (rekonstruktor-frakció; belorusz első titkár; 1983 januárjában – Andropov alatt – lett belorusz első titkár, 1986 februárjában PB-póttag); Szokolov (S-frakció; hadügyminiszter; 1965–1967 között – az oblasztyitkár Romanov mellett vagy mögött – a leningrádi katonai körzet parancsnoka; 1967: a hadügyminiszter első helyettese lesz – azért ugorhatott előre több lépcsőt, mert meghalt az acélzabáló hadügyminiszter Malinovszkij és – a hadvezetés ekkor még nem akceptálta a civil Usztyinovot – hadügyminiszter a gulyáskommunista Grecko lesz; Szokolov mellette az acélzabálók párhuzamos minisztere); Szolovjov (S-frakció; leningrádi oblasztyitkár; 1978–1985: Romanov oblasztyitkári uralma alatt leningrádi városi titkár; 1986 februárjában lett PB-póttag); Talizin (rekonstruktor-frakció; a Tervhivatal elnöke; 1980–1985: KGST-miniszterelnökhelyettes – Katusev utódeként – 1985 októberében lesz a Tervhivatal elnöke, ezzel együtt PB-póttag.)

A PB a szovjet hierarchiában betölt bizonyos felsőházi funkciót: a legmagasabb főhatalmi tisztségek, a legfontosabb regionális vezetési posztok és bizonyos különleges fontosságú funkcionális

* A cikk írása óta KB-titkár lett. – *A szerk.*

vezetési posztok PB-tagsággal járnak. A PB-póttagság afféle előszoba: a felsőházi tagság kisebb szintje. Bizonyos esetekben keveredik, hogy egyes személyek funkciójuk vagy személyük révén PB-tagok vagy póttagok. Nem mindig dönthető el, hogy egy-egy ilyen pozíció betöltőjének PB-tag illetve póttag volta a pozíció vagy a személy rangját jelenti-e.

Mindenkor PB-tag természetesen a főtitkár; a Legfelső Tanács elnöke (jelenleg Gromiko), a miniszterelnök (jelenleg Rizskov a Brezsnyev halála utáni helyzet fejleményeként) a miniszterelnök első helyettese: Alijev; a KGB-elnök (Pelse alatt lett szokás; most Szolomencev, aki OSZSZK miniszterelnökként elnyert PB-tagságát így mentette át.)

A Hruscsov és Brezsnyev alatt kialakított praxis az volt, hogy bizonyos nagyjelentőségű regionális vezetőségi posztok és néhány fontos funkcionális vezetési poszt PB-rangot kapott. A regionális vezetési posztok közül legmagasabb rangú az OSZSZK miniszterelnöke. Ez mindig PB-tag (Hruscsov és egy ideig Brezsnyev alatt Voronov, utána Szolomencev, jelenleg Vorotnyikov). Szokásosan PB-tag a legnagyobb szláv provincia, Ukrajna első titkára (az volt Seleszt, majd Scserbickij is); a három Kaukázuson túli SZSZK* első titkárai közül Hruscsov alatt PB-tag volt a grúz első titkár Mzsavandze, aki tisztségét még sokáig Brezsnyev alatt is megtartotta, utóda Sevardnadze e minőségében nem lett PB-tag, a négy közép-ázsiai SZSZK-ből hagyományosan PB-tag a kazah első titkár, a Brezsnyev időszak óta Kunajev. Szintén régi hagyomány, hogy a balti SZSZK-nak nincs PB-képviselése. Szokás szerint PB-képviselése volt legalább az egyik, olykor mindkét fővárosnak, Leningrádnak és Moszkvának. Általában a leningrádi oblaszty titkárság szokott volt PB-szintű lenni: Zsdanov, Kozlov, Romanov PB-tagok voltak; a moszkvai titkárság gyengébb pozíció: csak Grisin lett PB-tag a hetvenes évek közepén.

Bizonyos funkcionális tisztségek a Brezsnyev korszak második időszakában, a hatalmi harcok kiéleződésének jeleként PB-tagi rangot kaptak: a hadügyminiszter (Usztyinov), a külügyminiszter (Gromiko) és a KGB elnöke (Andropov).

Póttag szintű főhatalmi funkció korábban is egy volt csak: a Legfelső Tanács első elnökhelyettese. Előző betöltője Kuznyecov,

* SZSZK: Szovjet Szocialista Köztársaság (a 16 tagállam egyike).

a kongresszus után a hosszú ideje és újólaj ismét póttag Gyemicsev került eme tisztségbe.

A lezajlott kongresszus után a korábbi felálláshoz képest elvesztette felsőházi tagságát Grúzia; a felsőház előszobájába szorult ki – póttagként – a leningrádi oblasztyitkár (Szolovjov) és a moszkvai városi titkár (Jelcin), viszont bekerült az előszobába a belorusz első titkár (Szljunykov).

A funkcionális posztok közül előszobába szorult a Hadügyminiszterium (Szokolov csak póttag), miközben a külügyminiszter (Sevardnadze) és a KGB elnök (Csebrikov) megtartották a PB-tagságot. Mindez nem a funkció, hanem a betöltő személy helyzetéből következik. Póttag szintre emelkedett a Tervhivatal Talizin személyében.

A felsőházi előszoba egyik sarka a PB-tagságig emelkedni nem tudó örök KB-titkárok számára van berendezve elfekvőnek. Évtizedekig itt hevert Ponomarjov, a hatalmon (még) nem levő pártokkal foglalkozó nemzetközi titkár. Jelenleg az elfekvő egyetlen lakója Dolgih ipari titkár, aki annyi szolgálati év után megint nem lépett elő PB-taggá.

A hierarchia következő szintje a nem PB-tag illetve póttag KB-titkároké. Ez a szint teljes mértékben funkcionális. Legfontosabb titkári pozíció az alsószintű szervezőtitkár, aki a csúcsonomenklatúra alatti nomenklatúra káderügyeit intézi (helyzeténél fogva nem lehet PB-tag, mert akkor a felső szintű nomenklatúra ügyeibe is belszólhatna) jelenleg Razumovszkij (rekonstruktor; korábban krasznodari első titkár). Nincs alsószintű hadfelszerelési titkár. 1976–1979 között volt, akkor Rjabov töltötte be. 1982–83-ban néhány hónapig: Kirilenko halála és Romanov titkári kinevezése között Rizskov ezen az alsószinten látta el az egész hadfelszerelési reszortot. Alsószintű agitprop titkár, a pártapparátus ideológiai indoktrinációjának irányítója Jakovlev (rekonstruktor; Hruscsov bukásakor átállt hruscsovista-gulyáskommunista), 1965–1973 között Gyemicsev alárendeltjeként az Agitprop Osztály helyettes vezetője; 1973-ban, amikor az átállt, de gulyáskommunista pozíciójukat fenntartó korábbi hruscsovisták jobbra kiszorulnak a vezetésből, kanadai nagykövetté bukik le; itt él „száműzetésben” tíz évig; Brezsnyev halála után a rekonstruktor frakció kádereként kerül vissza Moszkvába: a Világ-gazdasági és Nemzetközi Kapcsolatok Intézete – IMEMO –

igazgatójaként Gorbacsov tanácsadója lesz és 1984 decemberében el is kíséri londoni útjára; 1985 augusztusától a kongresszusig az Agitprop Osztály vezetője; alsószintű ideológiai titkár – a világi kultúra elhárításának intendánsa Zimjanyin (S; 1965-ben anti-hruscsovista Brezsnyev-káderként emelkedik a hanoi nagykövetség obskurantizmusából a Pravda főszerkesztői székébe, ahol tizenegy évet tölt el, s után 1976-tól már KB-titkár; a népi demokráciákkal foglalkozó nemzetközi titkár. Ez a tisztség sajátságosan elfekvő, nincs belőle előrelépés felfelé: Katusev hosszú időn át szolgált ebben a pozícióban s nem előlépett, hanem lebu-
kott; hasonló sorsra jutott utóda Ruzakov is. Annak a jellegzetes helyzetnek, hogy a népi demokráciák ügyeivel foglalkozó nemzetközi titkár soha sem PB-tag, illetve póttag és soha nem lép elő ebből a pozícióból, az lehet az oka, hogy a szovjet vezetés így biztosítja azt, hogy a népi demokráciák pártvezetései ne alakulhasson ki kapcsolata a szovjet vezetés frakcióival. Az ezzel a rezorttal megbízott KB-titkár valamely szovjet vezetési frakcióhoz tartozik ugyan, de pozíciója gyenge ahhoz, hogy annak viszonyairól áttekintése legyen. Ez azt eredményezi, hogy a népi demokratikus pártvezetések mindenkor a szovjet vezetéssel tartanak kapcsolatot, az alsószintű titkáron keresztül és az számukra mindenkor monolitikusan egységes vezetésként jelenik meg – s nincs lehetőség arra, hogy a népi demokratikus titkáron keresztül egy népi demokrácia pártvezetése különleges kapcsolatba kerüljön valamely szovjet vezetési frakcióval. Az sem kizárt, hogy a birodalmi ügyek PB-szinten akkora hatalmi pozíciót jelentenének, amely már megengedhetetlen volna: a PB-tag népi demokratikus titkár a provinciákkal a háta mögött túlhatalmat élvezhetne a többi PB-taggal szemben, a provinciákban pedig, mint szovjet PB-tag maga parancsolhatna, nem csupán a vezetést képviselné). Jelenleg: Medvegyev (S, a leningrádi apparátusból indult), hatalmon (még) nem levő kommunista pártokkal foglalkozó nemzetközi titkár: Dobrinyin (Gromiko-frakció); mezőgazdasági titkár: Nyikonov (rekonstruktor, Jelcint követte e rezortban, amikor ő közvetlenül a kongresszus előtt – a frakcióharc váratlan fejleményeként – moszkvai első titkár lett); közellátási titkár: Birjukova (rekonstruktor, ezt a posztot 1983-ban azért hozták létre, hogy a Brezsnyev-korszak örökös alsószintű szervezőtitkárát Kapitonovot ebbe a minden valóságos

hatáskör nélküli rezortba lehessen átrakni, s így megőrizhesse titkári rangját.)

Kapitonov a kongresszuson a revíziós bizottság elnöke lett. Ez a pártszerv, az egykori egyleti élet maradványa: a párttagdíj felhasználására ügyelő központi számkukac funkcióját tölti be és jelentősége is ennek megfelelő.

A titkárság a legfelső döntési szint (PB-tag titkárok) határozatait végrehajtó legmagasabb adminisztratív szervezet. Noha ez is koalíciós alapon szerveződik, mint a párthierarchia minden egyéb szintje, a mindenkori főtitkári stáb mindig ezen a szinten igyekszik a saját utánpótlását pozícióba juttatni. A nem PB-tag illetve póttag titkárok megoszlása is mutatja ezt a törekvést: a hét nem PB-tag illetve póttag titkárból csak egy volt már hosszabb ideje ebben a funkcióban: az S-frakciós Zimjanyin. Röviddel a kongresszus előtt került ebbe a pozícióba a rekonstruktor Nyikonov, a kongresszuson pedig három rekonstruktor: Razumovszkij, Jakovlev, Birjukova került ebbe a tisztségbe. Valamint egy S: Medvegyev és egy Gromiko-káder: Dobrinyin.

A titkársági pozíciók közül mindenkor „kétszintű” a szervezőtitkárság: egyikük PB-tag, felső szintű szervezőtitkár, a rezsím mindenkori második embere: a másik pedig alsószintű nem PB-tag vagy póttag szervező titkár: ez volt a Brezsnyev-korszakban hosszú időn át Kapitonov. A hadfelszerelési titkár, a rezsím mindenkori harmadik embere csak PB-szintű szokott lenni, habár ettől átmenetileg előfordulnak eltérések. Mindenkor csak alsószintű, soha nem PB-tag vagy póttag a népi demokráciák ügyeivel foglalkozó nemzetközi titkár: ilyen volt a Brezsnyev-időszakban hosszú időn át Katusev, majd az átmeneti időben Ruzakov. A többi titkári funkció, a betöltő személy súlyától függően lehet PB-tag, póttag vagy csupán titkár szintű: a civil iparral foglalkozó titkár Dolgih hosszú ideje póttag s a lezajlott kongresszuson is az maradt. A mezőgazdasági titkárok Brezsnyev idején többször feljutottak a PB-tagságig: a hruscsovizmusból ottmaradt, gulyás-kommunista Poljanszkij PB-tag volt a Brezsnyev-korszak első időszakában; 1980–1983 között PB-tagként töltötte be ezt a titkári rezortot Grobacsov is.

A Gorbacsov-vezetés is láthatóan el akarta kerülni azt a látszatot, hogy a kongresszus vezetési változást hoz. A személyi változások nagy része a felső vezetési szinteken még a kongresszus

előtt megtörtént. A 12 tagú PB-be a kongresszuson egy új tag került be: Zajkov (az S-frakció új vezetője). Ezzel szemben mindössze öten voltak tagjai az utolsó Brezsnyev-kori PB-nek: Gromiko, Kunajev, Scserbickij, Gorbacsov, Szolomencev; hatan a köztes időszakban kerültek be: Alijev, Csebrikov, Ligacsov, Rizskov, Sevardnadze, Vorotnyikov. A hét PB-póttag közül ketten lettek új tagok a kongresszuson: Szolovjov (S-frakció), Szljunykov (rekonstruktor-frakció). A felsőházi előszobának két régi tagja maradt helyén: Dolgih és Gyemicsev, a köztes időszakban hárman lettek PB-póttagok: Jelcin, Szokolov és Talizin.

A felső szintű vezetés frakciók szerinti megoszlását a következőképpen vázolhatjuk fel: Erősebbnek a rekonstruktor-frakció látszik: a legfelső vezetési magban, a PB-tag titkárok körében hozzájuk tartoznak: Gorbacsov, Ligacsov. A PB-tagok közül: Alijev, Csebrikov, Sevardnadze, Vorotnyikov. A póttagok közül: Jelcin, Szljunykov, Talizin. A nem PB-tag illetve póttag titkárok közül: Birjukova, Jakovlev, Nyikonov, Razumovszkij. Szintenkénti sorrendben: PB-tag titkár: 2 + nem titkár PB-tag: 4 + PB-póttag: 3 + nem PB-tag ill. póttag titkár: 4. Az összesen 26 tagú vezetésből tehát 13 fő.

S-frakció: A legfelső vezetési magból, a PB-tag titkárok közül Zajkov. Feltehetően a frakció feje. A nem titkár PB-tagok közül: Kunajev, Rizakov (feltehetően a frakció második embere), Scserbickij, Szolomencev. Póttagok: Dolgih, Szokolov (a frakció harmadik embere), Szolovjov (feltehetően a frakció negyedik embere). Nem PB-tag titkárok: Medvegyev, Zimjanyin. Összesen: $1 + 4 + 3 + 2 = 10$.

Harmadik triumvir frakció: PB Gromiko, póttag: Gyemicsev (a Legfelső Tanács első elnökhelyettese lett), nem kizárható, hogy nem Gromiko kádere, hanem koalíciós alapon a rekonstruktor-frakciót képviseli a Legfelső Tanács vezetésében; titkár: Dobriyin $1 + 1 (?) + 1 = 3 (2?)$

A frakciók erőviszonyai hatalmi szintenként az előző sorrend szerint PB-tag titkárok: 2 : 1 : 0; PB-tagok: 4 : 4 : 1; póttagok: 3 : 3 : 1 (?); titkárok: 4 : 2 : 1; Összesen tehát: 13 : 10 : 3 (?)

Az erőviszonyok számbavételénél egyedül az S-frakció tagjainak feltételezése szorul kiegészítő magyarázatra: az elemzett eseteken kívül általában ide soroltuk a megmaradt Brezsnyev-kori

fossziliákat és mindazokat, akiknek köze volt korábbi pályájukon a leningrádi apparátushoz.

Ha feltételezéseink helyesnek bizonyulnak, a vázolt helyzet igen kényes hatalmi egyensúlyt mutat. A rekonstruktor frakció a felső vezetésben számarányában vagy ugyanakkora súllyal rendelkezik mint a másik két frakció együttvéve vagy éppen csak minimális többsége van. Ez egyrészt azt jelenti, hogy rászorul a harmadik frakció támogatására a vezető szerep biztosítása végett, másrészt azt, hogy az utódlási harcokból vesztesen kikerülő S-frakció a harmadik triumvir frakcióval kötendő paktum esetén is a számára jobb esetben azonos, rosszabb esetben minimális kisebbségi helyzetben van. A rekonstruktor frakciónak egyértelmű fölénye a hatalmi hierarchia négy szintje közül kettőben van: a PB-tag titkárok és a nem PB-tag titkárok szintjén.

Ez a mintegy patthelyzet jórészt a Brezsnyev halála és a legutóbbi kongresszus között végbement változások eredménye. Mint az előzőekben láttuk a jelenlegi PB-nek 5 olyan tagja van, aki az utolsó brezsnyevkori PB-nek is tagja volt. A frakciók szerinti felállásban az előző sorrend szerint 1 : 3 : 1 volt közöttük az arány. A köztes időszakban végbement változások aránya: 5 : 1 : 0 – a kongresszusi változások mérlege: 2 : 1 : 0.

A Brezsnyev halála utáni helyzethez képest a rekonstruktor frakció megerősödött, de vitathatatlan vezetési pozícióba nem tudott jutni. Létrejött egy hozzávetőleg paritásos egyensúly-állapot. Ebben a helyzetben nem lehet arra számítani, hogy a Gorbacsov-féle program (bármi is az) maradéktalanul megvalósul. A jelenlegi politika a rekonstruktor és az S-frakció kompromisszumainak eredménye. Arra számíthatunk biztosan, hogy mindkét tábor igyekszik bázisát növelni, s ezáltal a hatalmi harcban helyzetét erősíteni. Egy alapvetően ókonzervatív politikai struktúrában természetes, hogy a vezetés egyes csoportjai, amikor szövetségest keresnek, a múltban kialakult erővonalak szerint igazodnak és a korábbi helyzetekhez mint hagyományhoz nyúlnak vissza.

A rövid életű Csernyenko-intermezzo idején az S-frakció az ósztálinisták felé igyekezett bővíteni bázisát. Ennek látványos jele volt, hogy a Sztálin-frakció második emberét, az aggastyán Molotovot visszavették a pártba. Ezzel szemben úgy tűnik, hogy a rekonstruktor frakció a hurscsovizmushoz nyúl vissza. A kong-

resszus előtt ennek jele volt, hogy újra feltűnt a közéletben Adzsubej, Hruscsov veje és a hruscsovi külpolitikai vonal egykori képviselője; publikálták Mikojan emlékiratának egy részletét, még hozzá egy olyan részletet, amely a hruscsovizmus egyik legfontosabb ideológiai tételezését fejtette ki: Sztálin 1941-ben elkövetett hibáit; újra előkerült és külkereskedelmi miniszter lett a Hruscsov-vezetés egyik fontos figurája, az egykori – 1960-ban bukott – KB-titkár: Borisz Arisztov.

A kongresszus előtt ennél többet a hruscsovista hagyományhoz való visszanyúlásban a rekonstruktőrök nem tudtak elérni. A kongresszus nem hozott változást a Hruscsov-időszak értékelésében, nem elevenedtek föl a hruscsovista időszak programjai, jelzavai. A politikai elnyomás jelenségeinek bírálata, a Brezsnyev-időszak ilyen szempontú kritikája, demokratizálási intézkedések meghirdetése a kongresszuson nem hangzott el. A hangvétel inkább antidemokratikus volt: több rend, több fegyelem, semmiképpen sem több szabadság. Brezsnyev rendőrségét fülön fogták korrupciós csínytevéseiért, de azt már nem hánytorgatták fel neki, hogy a lakosság emberi jogait kutyába sem vette. (...)

Az a körülmény, hogy a pártkongresszust követően a művészeti szövetségek kongresszusain: a filmművész kongresszuson és az írószövetség kongresszusán ezek a problémák felmerültek, nem értékelhető a kongresszus következményének, nem vehető olybá, hogy itt a kongresszusi terv lebontásáról van szó. Mivel a szovjet társadalomban ezen szervezetek s a bennük képviselt társadalmi erők autonóm mozgásáról szó sem lehet, vagyis egy szovjet művészeti kongresszuson csak a csúcson kidolgozott forgatókönyv lejátszása történhet, azt kell feltételeznünk, hogy a kongresszus óta történt valami. A kongresszus óta valóban történt egy robbanásszerű változás: Csernobil. Lehet, hogy arról van szó: Csernobil kiélezte az ellentéteket a vezetésen belül, s ez a rekonstruktőr frakció pozícióit erősíthette. Az is elképzelhető viszont, hogy a rekonstruktőr csoport az egykori hruscsovista taktikát követi: ha nem tudtak döntő fölényre szert tenni a kongresszus előtt és alatt, akkor látványos politikai kampánnyal kísérlik meg hadállásaikat erősíteni.

A filmművész szövetség kongresszusán felmerült a cenzúra problémája, az a tény, hogy a szovjet filmművészet legjelentősebb alkotásait politikai okokból fektették el a brezsnyevi korszakban.

Ígéret volt ez, hogy be fogják mutatni a dobozolt filmeket. Az írószövetség kongresszusán megfoghatóvá vált, hogy a hruscsovista időszak kézbentartott nonkonformizmusához nyúlt vissza az új kultúrpolitikai vezetés. Ennek a korszaknak egykori reprezentánsai is feltűntek. (...)

Bizonytalanok vagyunk abban, hogy a gorbacsovi gyorsítási program a gazdaságban megvalósul-e, nem sokkal több esélyt adunk a kulturális szféra nyitásának, viszont a gyorsulásnak látjuk egy lehetőségét: a hatalmi harc felgyorsulhat.

1986. július

Két kiegészítés

1) 1986 július

Várható, hogy a rekonstruktor frakció azon a szinten igyekszik az erőviszonyokat előnyére megváltoztatni, ahol a frontok leginkább kiegyenlítettek: ez a nem KB-titkár PB-tagok szintje. Itt mint láttuk a frakciók szerinti megoszlás 4 : 4 : 1. Az S-frakcióhoz tartozóak közül a leggyengébb pozíciója Kunajev kazah első titkárnak van. Szomorú sorsát gyanítjuk. Nemsokára ki fog derülni, hogy ez a jeles régi elvtárs korrupciós rekordokat döntött (mérvadó moszkvai körök szerint háreme is van) és hosszú időn át megtévesztette az egyébként ismeretesen csalhatatlan KB-t is.*

2) 1986 szeptember

Ezidáig semmi jele nem volt annak – ahogyan ezt a szöveg is írja – hogy a felsőszintű ideológiai titkár posztja be volna töltve. A helyzet megváltozott: 1986. július 24-én a PB irányelveket dolgozott ki a Kommuniszt elméleti pártfolyóirat működése számára. Ezt akkor a PB-ben Ligacsov terjesztette elő. Ez azt mutatja, hogy ő a felsőszintű ideológiai titkár. Nem tudjuk, hogy korábban is ő volt-e már ez, vagy újólag ruházták rá ezt a reszortot. A trónörökösi investitúrát tehát Ligacsov most (?) megkapta. Emlékeztetünk rá, hogy Szuszlov halála után Andropov ebben a reszortban lett trónörökös, Andropov főtitkársága alatt Csernyenko töltötte be ezt a tisztséget (miközben a második legfontosabb hatalmi pozíciót, a felsőszintű szervezőtitkárságot Gorbacsov töl-

* Kunajevet azóta csakugyan leváltották. – *A szerk.*

tötte be). Csernyenko alatt történt először, hogy a trónörökösi investitúra: az ideológiai titkárság és a második hatalmi pozíció, a felsőszintű szervezőtitkári poszt egy személy: Gorbacsov kezébe került. Most ez a helyzet ismétlődött meg Ligacsov esetében, azzal a különbséggel, hogy a kettős tisztséget most a főtítkár frakciójának második embere viseli.

K. GY.

A szerkesztő jegyzete

A fenti elemzés, mint ezt a budapesti szerző is hangsúlyozza, több hipotetikus elemet tartalmaz, ezenkívül annak is ki van téve, hogy a szereplők időközben táborot váltanak. Ugyanúgy, mint a Brezsnyev-féle „gulyás-kommunisták” Hruscsov megrendülése idején.

Ezt a megjegyzést Ligacsov személye váltja ki belőlünk, aki a cikk írása óta a Gorbacsov-frakció második emberéből a G-ellenes tábor vezető emberévé lépett elő (megnyilatkozásai szerint). Vagy legalábbis átállást készít elő.

Párizs, 1987 szeptember